

ПРОБЛЕМИ ФОНЕМАТИЧНОГО РОЗПІЗНАВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ

В НІМЕЦЬКИХ ТЕКСТАХ

Олена ГАВРИШ (Київ, Україна)

У статті розглядаються проблеми, які виникають при фонематичному розпізнаванні приголосних сучасної німецької мови як на рівні ізольованих складів і слів, так і у контексті, та описуються найбільш складні з перцептивної точки зору приголосні.

***Ключові слова:** перцептивна фонетика, фонематичне розпізнавання, глухі, дзвінки приголосні, сонанти, прогресивна, регресивна асиміляція, акустичні перешкоди, слухова увага.*

The article deals with the problems arising from phoneme recognition of consonants both in separate syllables, words and a context in the modern German language. It also describes the most complex consonants from the perceptive viewpoint.

***Key words:** perceptive phonetics, phoneme recognition, voiced, unvoiced consonants, sonants, progressive, regressive assimilation, acoustic barriers, auditory attention.*

Сприйняття мови на слух та переробка отриманої інформації є досить складним феноменом, над вивченням якого багато років працюють психологи, психоакустики, сурдопедагоги, лінгвісти. Постійно з'являються нові методи досліджень [4: 173], які спрямовані насамперед на допомогу людям з вадами слуху адаптуватися до навколишнього середовища та стати активними членами суспільного життя, а також мають на меті розширити можливості фонематичного розпізнавання звуків рідної та іноземної мов у людей з нормальними слуховими показниками.

Серед наукових дисциплін, що займаються сприйняттям звукових сегментів органами слуху людини, особливу роль відіграє **перцептивна фонетика**, яка виявляє критерії, важливі для розпізнання певної **фонем**, розглядає фонематичні уявлення, тобто здатність сприймати кожний мовленнєвий звук у різних варіантах його реалізації з метою правильного розрізнення слів, та фонематичний синтез – операцію поєднання окремих звуків мовлення у повноцінні слова. Важливого значення набувають дослідження модифікацій **акустичних** й артикуляційних параметрів мовних сигналів під впливом різних просодичних чинників – комбінаторно-позиційних, акцентної структури слова та фрази, мелодійного контуру мовленнєвого повідомлення, паузації, а також вивчення впливу екстралінгвістичного контексту на варіативність сегментних одиниць.

В процесі ознайомлення з акустико-артикуляційною базою іноземної мови виникають проблеми з розпізнанням та розрізненням звуків навіть у людей з нормальним слухом, адже людина, яка вивчає іноземну мову, спирається в своїй слуховій діяльності на фонетичну структуру рідної мови. Наприклад, в процесі комунікації з носіями німецької мови та при аудіюванні автентичних німецькомовних текстів спостерігаються помилки у розпізнанні на перцептивному рівні фонетичного складу слів та словосполучень через брак навичок диференціації фонем німецької мови. Нездатність акустично уявити та описати специфіку звучання тієї чи іншої сегментної одиниці залежно від вокального чи консонантного оточення та позиції у складі або слові призводить до утворення в акустичній пам'яті того, хто вивчає німецьку мову, лише одного інваріантного відтінку звучання, який надалі стає моделлю для орієнтації в усіх позиціях, де зустрічається цей сегмент, що викликає нейтралізацію алофонів й, відповідно, ускладнює сприйняття мови співбесідника [5: 88].

Проблеми з розпізнанням одиниць сегментного рівня спостерігаються як на рівні ізольованих складів, так і повнозначних слів, синтагм, речень та текстів. Як показали результати проведеного дослідження, не всі інформанти здатні чітко сприймати окремі звукові складові мовленнєвого повідомлення, часто змішують слова, близькі за звучанням, особливо якщо слова відрізняються лише одним приголосним (наприклад, «**Bar**» – «**Paar**», «**Bauer**» – «**Power**», «**drüben**» – «**trüben**», «**Bitte**» – «**Mitte**», «**Waden**» – «**Faden**», «**wie**» – «**Vieh**», «**Deich**» – «**Teich**», «**Grippe**» – «**Krippe**», «**Anstand**» – «**Abstand**», «**Ober**» – «**Oper**», «**Birne**» – «**Birke**», «**singen**» – «**senken**»). Подібне явище спостерігається навіть серед тих інформантів, які добре володіють німецькою мовою й мають достатній лексичний запас.

Необхідно відзначити досить коректне розпізнавання голосних фонем німецької мови на перцептивному рівні через яскравість їх акустичних параметрів та зв'язок з інтонаційним контуром фрази. Найкраще розпізнаються фонологічно довгі голосні (наприклад, «**Diener**», «**liefern**», «**Übel**», «**Güter**», «**Ehre**», «**Regel**», «**Leben**», «**Löhne**», «**Möbel**», «**Gerät**», «**Pläne**», «**Mut**», «**Kugel**», «**Lohn**», «**Probe**», «**Ware**», «**Zahlung**», «**Betrag**»). Певні труднощі викликає лише розпізнавання ненапружених коротких голосних переднього ряду, високого та середнього підняття у дистрибуції з вокалізованим /r/ (наприклад, «**Birne**», «**Firma**», «**wird**», «**vierzehn**», «**vierzig**», «**würde**»,

«örtlich», «Börse», «fördern»). Характерно, що консонантна реалізація приголосного /r/ у вище наведених позиціях значно поліпшує сприйняття попереднього короткого голосного.

На відміну від вокальних сегментів, розпізнання приголосних фонем виявляється більш проблематичним, що значно ускладнює сприйняття інформаційного повідомлення на слух, адже приголосні являють собою так звані «каркаси» слів [2: 20].

Як свідчать результати фонетичних досліджень, німецькі консонанти розрізняються за своєю інгерентною (власною) довготою яка, однак, не є релевантною ознакою з точки зору фонології [3: 117-120]. До приголосних з максимальною інгерентною довготою належать глухі зімкнено-вибухові /p/, /t/, /k/ та щілинні /f/, /x/, /ç/, /s/, /ʃ/. Далі в порядку скорочення власної довготи слідуєть носові сонанти /m/, /n/, /ŋ/, дзвінкий щілинний /z/ та дзвінкі зімкнено-вибухові /b/, /d/, /g/. Найменша інгерентна довгота спостерігається у сонорних /l/, /r/ та дзвінких щілинних /h/, /v/, /j/ [1: 8-9].

Слід визнати, що, всупереч очікуванням, приголосні з найбільшою інгерентною довготою не сприяють покращенню слухового сприйняття своїх якісних показників, ніж більш короткі приголосні (за виключенням одного з найдовших приголосних «sch» /S/, якісні характеристики якого розпізнаються у будь-якій позиції у складі, слові та реченні). До найбільш проблематичних приголосних на перцептивному рівні належать глухий щілинний /s/ та його дзвінкий корелят /z/, глухий щілинний /f/ та його дзвінкий корелят /v/, глухі та дзвінкі зімкнено-вибухові /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/. Характерно, що коли інформантам пропонується розпізнати протиставлення приголосних за різними фонологічними ознаками у будь-якій позиції у слові (наприклад, «packen» – «backen», «tanken» – «danken», «können» – «gönnen», «Kniff» – «Griff», «Bach» – «Dach», «falten» – «walten», «Blitz» – «Witz», «gern» – «Kern», «Paten» – «Taten», «Ende» – «Ente», «Nadel» – «Nagel», «reden» – «regen», «Rede» – «Rebe», «leiden» – «leiten», «reißen» – «reisen», «Regen» – «reden», «Gefäß» – «Gesäß», «halb» – «halt», «Tritt» – «Trick», «Leib» – «Leid», «Grab» – «Grad»), вони майже не мають проблем з розрізненням слів на слух, навіть, якщо значення слова їм невідоме, однак, коли одне з вище наведених слів пропонується ізольовано, тобто без його акустичного корелята, то його розпізнання значно погіршується. Найбільші труднощі

виникають під час розпізнавання дзвінких приголосних, оскільки, на відміну від українських, німецькі дзвінкі приголосні за своєю суттю лише напівдзвінкі, що призводить до заміни дзвінкого консонанта його глухим корелятом, наприклад, «**backen**» інформанти ідентифікують як «**packen**», «**gern**» як «**Kern**», «**leiden**» як «**leiten**», «**reisen**» як «**reißen**».

На акустичному рівні виникають також помітні складнощі з розпізнаванням німецьких сонантів, наприклад, в кінці слова, де спостерігається елізія кінцевого /e/ та прогресивна асиміляція фінального передньоязикового /n/, внаслідок чого цей консонант набуває лабіального характеру: «**Lappen – Lappn – Lappm**», «**haben – habm – ham**», «**schaffen – schaffn – schaffm**», «**stopfen – stopfn – stopfm**», «**schwimmen – schwimn – schwimm**», а також після велярних /k/, /g/ та увулярного /x/, де фінальний передньоязиковий /n/ перетворюється на велярний /ŋ/: «**Regen – Regn – Regŋ**», «**Naken – Nakn – Nakŋ**», «**lachen – lachn – lachŋ**», «**langen – langn – lanŋ**». Внаслідок регресивної асиміляції за місцем утворення передньоязиковий носовий сонант /n/ перетворюється на велярний /ŋ/ також в дистрибуції з наступними велярними приголосними /k/, /g/: «**ankommen – aŋkommen**», «**angreifen – aŋgreifen**», а в дистрибуції з наступними губними /p/, /b/, /pf/ передньоязиковий /n/ сам стає лабіальним /m/: «**anbeißen – ambeißen**», «**anpassen – ampassen**», «**anpflaumen – ampflaumen**», «**anmelden – ammelden**», що також істотно ускладнює його фонематичне розпізнавання.

В рамках виявлення особливостей фонематичного розпізнавання приголосних найбільш проблематичними для слухового аналізу уявляються ізольовані склади та слова, оскільки в даному випадку вони не несуть такого функціонального навантаження, як в ситуативному контексті. Найкраще розпізнавання консонантних сегментів зафіксовано у двоскладових словах, тоді на матеріалі ізольованих складів, одно- та трискладових слів виникають істотні розбіжності у відповідях інформантів щодо віднесення приголосного до тієї чи іншої категорії за дзвінкістю-глухістю, способом творення та за активним мовним органом.

В ході перевірки сприйняття на слух звукових та надзвукових сегментів у мовленнєвому потоці було встановлено, що інформанти практично безпомилково розпізнають просодичну структуру мовленнєвого повідомлення, рух мелодики,

ритмічну будову фрази, чітко виділяють словесні та фразові акценти, вловлюють емоційний тон, що дозволяє їм уловити зміст тексту та мовну ситуацію в цілому.

Особливо складними з точки зору фонематичного розпізнання сегментних одиниць виявляються монологічні тексти, в той час, як діалоги, завдяки відсутності повноцінних речень, наявності синтаксичних еліптичних конструкцій, особливостям інтонаційного оформлення (наприклад, великій кількості конструкцій з висхідною мелодикою), паузам хезитації та впливу екстралінгвістичного контексту сприймаються легше.

Важливим фактором, який максимально сприяє коректному розпізнаванню акустичних характеристик приголосних фонем у німецькомовних текстах монологічного характеру, є позиція слова/складу/ритмічної групи перед паузою, в умовах висхідної мелодики, а також під впливом фразового наголосу та термінальної мелодики в кінці речення, оскільки в даних випадках спостерігається певне уповільнення темпу, і, як наслідок, більш чітке й коректне вимовляння звукових одиниць, зменшення коартикуляційного впливу й асимілятивних процесів. Однак, і в цих умовах спостерігається вибіркоче розпізнавання окремих сегментів, що свідчить про недостатній розвиток у більшості інформантів слухової уваги та витривалості.

Значне погіршення перцептивних можливостей має місце при звучанні тексту на фоні усіляких акустичних перешкод (сторонні голоси у коридорі, сміх, паралельна розмова двох співбесідників, рух транспорту на вулиці, шум дощу, водоспаду, стук крейди об дошку, дзвін посуду). Подібне явище доводить необхідність розвитку навичок фонематичного розпізнавання при аудіюванні текстів не в «стерильних» студійних умовах, а в реальному комунікаційному просторі, де мають місце сторонні звуки, які можуть відволікати увагу. Як свідчать результати дослідження, поступове збільшення слухового навантаження (збільшення обсягу та часу аудіювання текстів) в умовах акустичних перешкод дозволило поліпшити слухову увагу інформантів, навчити їх досить тривалий час напружувати слух та зосереджувати увагу на сприйнятті фонематичних складових мовленнєвого повідомлення, внаслідок чого значно поліпшилася якість розпізнання всіх без виключення груп приголосних незалежно від вокального та консонантного оточення та позиції у слові, ритмічній групі, фразі та тексті. Однак, слід зауважити, що навички слухової уваги та витривалості дуже швидко втрачаються й тому потребують постійного тренування.

Отже, фонематичне розпізнавання приголосних німецької мови є досить складним феноменом як на рівні ізольованих складів і слів, так і в текстах. Найбільші труднощі виникають під час розпізнавання дзвінких приголосних будь-якого способу й місця утворення через їх напівдзвінкість, що призводить до заміни дзвінкого консонанта його глухим корелятом. Коректному розпізнаванню акустичних характеристик консонантів максимально сприяє позиція перед паузою, в умовах висхідної мелодики та під впливом фразового наголосу й термінальної мелодики в кінці речення. Найбільш проблематичними для фонематичного розпізнавання приголосних є ізольовані склади та слова через відсутність функціонального навантаження у порівнянні з ритмічними групами та текстами. Значне погіршення фонематичного розпізнавання реєструється при звучанні тексту на фоні акустичних перешкод, що доводить необхідність розвитку навичок слухової уваги.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гавриш Е.А. Ингерентная и просодическая длительность согласных немецкого языка /экспериментально-фонетическое исследование/: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. / Е.А. Гавриш. – К., 1989. –16 с.
2. Becker, Thomas. Einführung in die Phonetik und Phonologie des Deutschen / Thomas Becker. – Darmstadt: WBG, 2012. – 130 S.
3. Essen, Otto von. Allgemeine und angewandte Phonetik / Otto von Essen. – Berlin: Akademie-Verlag, 1962. – 228 S.
4. Pompino-Marschall, Bernd. Einführung in die Phonetik, 3., durchgesehene Auflage / Bernd Pompino-Marschall. – Berlin: Walter de Gruyter, 2009. – 324 S.
5. Rasche, R., Rasche, I. Deutsche Phonetik für Ausländer. Ein Lehr- und Übungsbuch / Rudolf Rausch, Ilka Rausch. – Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1988. – 404 S.